

CENTRALNA BANKA
CRNE GORE

**PREPORUKE VLADI CRNE GORE
ZA EKONOMSKU POLITIKU ZA PERIOD
2022–2024. GODINE**

Podgorica, jul 2022.

UVODNE NAPOMENE

Centralna banka Crne Gore već godinama daje preporuke Vladi Crne Gore za vođenje ekonomske politike, u skladu sa Zakonom o Centralnoj banci Crne Gore.

Za 2022. godinu Centralna banka Crne Gore pripremila je Izvještaj o rezultatima analize makroekonomskih rizika sa kojima se suočava Crna Gora, namijenjen kreatorima ekonomske politike. Aktuelnost tog Izvještaja ne dovodi u pitanje vrijeme proteklo od njegovog donošenja, s obzirom na to da je u njemu izvršena analiza kratkoročnih i dugoročnih makroekonomskih rizika, rizika iz bankarskog sistema, fiskalnih rizika, rizika inflacije, eksternih rizika i ostalih, čime je predstavljao dobar osnov za izradu ovog dokumenta.

Preporuke Vladi Crne Gore za ekonomsku politiku za period 2022–2024. godine pripremljene su na osnovu sagledavanja, analize i ocjene ključnih izazova i rizika sa kojima se suočava crnogorska ekonomija, a koje sublimiraju: (i) tenzije nastale zbog međunarodne geopolitičke situacije, (ii) nastavak rasta cijena, narušene lance snabdijevanja i ograničenu dostupnost roba na svjetskim tržištima, (iii) pooštavanje finansijskih uslova na međunarodnim tržištima, i (iv) fiskalnu održivost i rizike. Treba naglasiti da bez obzira na to što su rizici, sa kojima se crnogorska privreda suočava, u velikoj mjeri, eksterne prirode i na koje je teško uticati nacionalnim politikama Centralna banka ukazuje na potrebu sprovođenja oprezne i ciljano usmjerene ekonomske politike, kako bi se potencijalni rizici ublažili, a životni standard građana i potencijal rasta privrede očuvao. U tom pravcu, Centralna banka ukazuje da prioritet za djelovanje ekonomske politike treba da bude u pravcu kreiranja mjera za suzbijanje inflacije i mjera za obezbjeđenje fiskalne održivosti.

Pored preporuka za antiinflatorni paket mjera i preporuka za oblast fiskalne politike, dokumentom su obuhvaćene i preporuke u oblasti realnog sektora (poljoprivreda, turizam, energetika), preporuke u oblasti zelene ekonomije, statistike i u ostalim oblastima od značaja za ostvarenje ekonomske politike.

KLJUČNI IZAZOVI I RIZICI

Raspoloživi statistički podaci ukazuju da je u prvom kvartalu ove godine ostvaren značajan ekonomski rast od 7,2%. Broj zaposlenih u aprilu 2022. godine veći je za oko 3% u odnosu na decembar prethodne godine, dok je broj nezaposlenih lica u aprilu smanjen za 11,9%. Rast nominalnih bruto zarada za četiri mjeseca ove godine iznosio je oko 9%.

Istovremeno, uprkos zabilježenom rastu, prisutni su brojni izazovi i rizici sa kojima se suočava crnogorska ekonomija. Izazovi i rizici povezani su sa razvojem geopolitičke situacije i sa njima povezanim tenzijama, izraženim inflatornim pritiscima, neizvjesnošću po pitanju razvoja pandemije, zatim sa efektima očekivane normalizacije i pooštavanja monetarne politike vodećih centralnih banaka, te razvojem rizika u fiskalnoj sferi i održavanjem fiskalne stabilnosti. Neizvjesnost daljih dešavanja u Ukrajini i intenzitet njenih posljedica određiće intenzitet uticaja na makroekonomska, finansijska i fiskalna kretanja.

Nastavak rasta cijena, narušeni lanci snabdijevanja i ograničena dostupnost robe na svjetskim tržištima – Inicijalna očekivanja ključnih centralnih banaka i međunarodnih finansijskih institucija da je rast inflacije privremenog karaktera, odnosno da će tržište odigrati

ulogu regulatornog mehanizma u pogledu inflacije, nijesu se ostvarila. Eksterni šok, situacija u Ukrajini, dodatno je pojačala inflatorne pritiske vezane za poremećaje na svjetskom tržištu energenata, prehrambenih sirovina, inputa za proizvodnju, zastoje u lancima snabdijevanja i povećane cijene transporta robe. Inflatorni pritisci i poremećaji sa međunarodnog tržišta prelivaju se na domaće cijene hrane, naftnih derivata i prevoza, pa posljedično otvaraju inflatornu spiralu rasta cijena naviše i ostalih proizvoda, zbog čega se stopa inflacije u Crnoj Gori iz mjeseca u mjesec dodatno povećava. Prema posljednjim raspoloživim podacima, godišnja stopa inflacije u maju iznosila je 11,7%.

Ubrzanje rasta inflacije i rast inflatornih očekivanja trenutno su najizraženiji kratkoročni makroekonomski rizici, pri čemu postoji mogućnost da kratkoročni rizik ubrzanja rasta inflacije pređe u dugoročni rizik. Dalji rast cijena energenata može nepovoljno uticati na rast vrijednosti uvoza i posljedično na pogoršanje stanja u platnom bilansu. Globalni lanci snabdijevanja su već narušeni, a ne može se isključiti ni njihovo dalje pogoršavanje. Poremećaji u lancima snabdijevanja koji podstiču rast cijena mogu dodatno predstavljati veliko opterećenje za stanovništvo, naročito stanovništvo sa manjim primanjima i privredu, kao i socijalne tenzije i pritisak na državni budžet. Stoga je važno na vrijeme obezbijediti sigurnost i stabilnost snabdijevanja stanovništva osnovnim životnim namirnicama.

Rast inflatornih očekivanja nepovoljno utiče i na planirane investicije. Tempo investicionih planova mogao bi biti usporen zbog problema prouzrokovanih narušenim globalnim lancima snabdijevanja, kao i rastom cijena samih inputa proizvodnje, odnosno pogoršanjem uslova finansiranja investicija, te opštom nestabilnošću i neizvjesnošću.

Sve navedeno negativno utiče na ekonomsku perspektivu i može se odraziti na usporavanje ekonomske aktivnosti.

Pooštravanje finansijskih uslova – U uslovima rastuće inflacije očekuje se normalizacija odnosno pooštravanje monetarnih politika uz podizanje referentnih kamatnih stopa ključnih centralnih banaka. Evropska centralna banka (ECB) najavljuje normalizaciju monetarne politike i postepeno blago povećanje referentnih kamatnih stopa, kako se rast inflacije ne bi negativno odrazio na ekonomski rast i dalje ranjivih evropskih ekonomija. Za sada ECB ostaje pri izvornom planu da prestane sa stimulansima tokom trećeg kvartala 2022. godine, te najavljuje povećanje referentne kamatne stope u julu za 0,25 procentnih poena i ponovo u septembru za isti ili nešto veći iznos, koji će zavisiti od ključnih ekonomskih pokazatelja, kretanja inflacije i BDP-a. Za razliku od opreznog pristupa ECB-a, Američka centralna banka (FED) naglo je krenula sa zaoštravanjem monetarne politike. Naime, FED je već u martu povećao kamatnu stopu za 0,25 procentnih poena, zatim ponovo u maju za 0,5 procentnih poena i u junu za 0,75 procentnih poena. Saopštenja FED-a ukazuju da bi i nakon juna mogli nastaviti s dodatnim zaoštravanjem monetarne politike, kako bi obuzdali inflaciju.

Povećanje referentne kamatne stope bi postupno moglo povećavati cijenu novog zaduživanja kao i teret otplate duga za postojeće dužnike sa varijabilnim kamatnim stopama. Zbog očekivane promjene u monetarnoj politici povećaće se kratkoročni i dugoročni troškovi finansiranja države. Što stopa inflacije bude veća i dugotrajnija, rizik rasta kamatnih stopa mogao bi biti veći i dugotrajniji, a negativne posljedice na realnu ekonomsku aktivnost, u kontekstu nastanka recesije, ozbiljnije.

Fiskalna održivost i rizici – Procijenjeni rizik fiskalnog sektora u 2021. godini nešto je niži u odnosu na prethodnu godinu. Na ocjenu rizika uticali su sljedeći faktori:

- Smanjenje javnog duga (bruto) od 5,58% u odnosu na kraj 2020. godine, što je prevashodno prouzrokovano smanjenjem spoljnog duga, tj. otplatom duga po osnovu euroobveznica emitovanih 2016. godine. Takođe, izostanak novog zaduživanja tokom 2021. godine, otplata unutrašnjeg duga po osnovu kredita i državnih zapisa, kao i značajan rast bruto društvenog proizvoda usljed oporavka ekonomske aktivnosti, uticali su na znatno smanjenje učešća javnog duga u BDP-u na kraju 2021. godine (84,75% BDP-a) u poređenju sa stanjem duga na kraju 2020. godine (105,34% BDP-a).
- Smanjenje deficita budžeta u 2021. godini (na nivo 2,03% BDP-a) kao rezultat povećanja budžetskih prihoda koji su bili 16,65% veći u poređenju sa 2020. godinom, odnosno uspješne ljetnje turističke sezone, primjene elektronske fiskalizacije poreskih registar kasa i primjene privremenih mjera Vlade Crne Gore i Centralne banke Crne Gore za smanjenje negativnog uticaja pandemije Covid-19 kroz obezbjeđenje likvidnosti realnog sektora. Istovremeno, konsolidovani rashodi su smanjeni za 2,60% usljed slabijeg povlačenja sredstava za izgradnju auto-puta, kao i manjih izdvajanja sredstava iz budžetske rezerve, tj. smanjenog finansiranja troškova za pomoć privredi.

Zakonom o Budžetu Crne Gore za 2022. godinu predviđen je deficit budžeta za ovu godinu od 3,86% procijenjenog BDP-a. Budžetski deficit u prvih pet mjeseci iznosio je 36,6 miliona eura ili 0,69% BDP-a. Izvorni prihodi budžeta u prvih pet mjeseci 2022. godine, prema preliminarnim podacima Ministarstva finansija, bili su veći od planiranih za 12,66%, dok su budžetski rashodi bili manji za 8,30% u odnosu na plan. Ipak, da bi se dobila prava slika fiskalnog stanja trebalo bi uključiti i sve neizmirene obaveze uključujući i one koje se odnose na Fond za zdravstveno osiguranje Crne Gore, kao i obaveze koje će tek doći poput povećanja penzija.

Međutim, poremećaji na evropskim i svjetskim tržištima, usljed situacije u Ukrajini, uslovljavaju i povećanu neizvjesnost na polju javnih finansija Crne Gore. Rast cijena nafte i naftnih derivata, kao i osnovnih životnih namirnica mogu usloviti potrebe za novim mjerama Vlade Crne Gore u cilju ublažavanja negativnih efekata po stanovništvo i privredu Crne Gore, što za posljedicu može imati dodatni pritisak na budžet, i može dovesti do novog zaduživanja države i rasta javnog duga. U aktuelnoj situaciji, koju karakteriše visoka neizvjesnost, poremećaji na globalnom tržištu, problemi i rizici mogu proisteći i iz poslovanja privrednih društava u većinskom državnom vlasništvu, te dodatno povećati iznos deficita.

Pored toga što nosi snažan fiskalni stimulans privredi i stanovništvu, prije svega kroz smanjenje ukupnog fiskalnog opterećenja rada, progresivnog oporezivanja i povećanja zarada, program „Evropa sad“ nosi i dodatan rizik za fiskalnu održivost. Dok je povećanje zarada sačuvalo kupovnu moć domaćinstava ove godine, ono je, takođe, djelimično doprinjelo i rastu inflatornih pritisaka, i potencijalnom riziku rasta fiskalne neravnoteže, te posljedično eksterne neravnoteže.

Takođe, imajući u vidu najavljeno neophodno povećanje socijalnih i penzionih davanja u toku ove godine, s posebnom pažnjom treba pratiti dalji očekivani rast javne potrošnje i njen uticaj na deficit. Kada je u pitanju rashodna strana budžeta, još jedan od izraženih rizika do koga je doveo program „Evropa sad“ odnosi se i na ukidanje obaveznog doprinosa za zdravstveno osiguranje. Naime, nedovoljno obezbjeđenje sredstava za finansiranje Fonda za zdravstveno osiguranje Crne Gore. Na kraju, ovaj program je podložan negativnim rizicima u slučaju da ekonomija raste manje od očekivanog u okruženju globalnog finansijskog zaoštavanja, što bi usporilo planirane investicije i zapošljavanje.

Uprkos smanjenju u 2021. godini, i dalje je evidentan visok nivo javnog duga, posebno kada je riječ o spoljnom dugu. Javni dug u narednom periodu može imati tendenciju rasta, naročito ukoliko dođe do nepredviđenih pritisaka na državni budžet i izostanka očekivanih pozitivnih efekata mjera predviđenih novim fiskalnim programom, kao i nestabilne situacije na svjetskim tržištima nafte i osnovnih životnih namirnica, te globalnog finansijskog zaoštavanja. Usporavanje ekonomskog rasta i poskupljivanje izvora finansiranja javnog duga, usljed rasta referentnih kamatnih stopa, moglo bi dodatno ugroziti fiskalnu poziciju Crne Gore.

Kako javni dug ostaje ključni srednjoročni izazov fiskalnu održivost bi trebalo poboljšati redefinisanjem srednjoročne fiskalne strategije u smislu proširenja poreske osnovice, racionalizacije oslobađanja od poreza, te predloga novih inicijativa za ubiranje budžetskih prihoda kojima bi se mogli kompenzovati negativni efekti ranije usvojenih mjera koje su redukovale prihodnu stranu budžeta, čime bi se doprinijelo optimizaciji fiskalnog prostora i smanjenju javnog duga.

Imajući u vidu sve navedeno, Centralna banka Crne Gore ukazuje na potrebu sprovođenja oprezne i ciljano usmjerene ekonomske politike, kako bi se potencijalni rizici ublažili, a životni standard građana i potencijal rasta privrede očuvao. Imajući u vidu pomenute rizike Centralna banka Crne Gore kao prioritet za ekonomsku politiku vidi mjere usmjerene ka suzbijanju inflacije i mjere usmjerene na obezbjeđenje fiskalne održivosti.

1. PREPORUKE ZA ANTIINFLATORNI PAKET MJERA

U uslovima nepredvidivog i produženog trajanja ekstremnih poremećaja na tržištu energenata, hrane i proizvodnih inputa kao posljedice situacije u Ukrajini, kao i prekida u lancima snabdijevanja na globalnom nivou, koji su doveli do nestabilnosti cijena i kratkoročnih inflatornih pritisaka, a u cilju zaštite životnog standarda domaćinstava i, posebno, ranjivih socijalnih kategorija, kao i konkurentnosti i održivosti poslovanja privrednih društava, preduzetnika i individualnih poljoprivrednih proizvođača, i sprječavanja razvoja inflatorne spirale, **potrebno je pripremiti sveobuhvatni antiinflatorni paket mjera.** Navedenom ide u prilog i činjenica da je inflacija u Crnoj Gori dovela do povećane naplate budžetskih prihoda, čime su formirani dodatni izvori sredstava koje Vlada Crne Gore treba da upotrijebi za interventno djelovanje. Pored pomenutih eksternih šokova na strani ponude, na rast inflacije u Crnoj Gori dijelom je uticao i oporavak tražnje podstaknut ukidanjem COVID-19 mjera i implementacijom programa „Evropa sad“. Međutim, nepredvidivi rast „uvezene“ inflacije je ipak ključni izvor rasta domaće inflacije.

Centralna banka Crne Gore predlaže da **antiinflatorne mjere budu privremenog karaktera**, do otklanjanja poremećaja na tržištu, i pažljivo profilisane kako bi se izbjegao eventualni rast sive ekonomije. Predlaže se, između ostalog, sljedeće:

- U slučaju daljeg rasta cijena osnovnih životnih namirnica razmotriti kratkoročno ograničenje cijena proizvoda od značaja za život i zdravlje ljudi;
- Pratiti realizaciju programa subvencija socijalno ugroženim kategorijama stanovništva i prilagođavati ga ispoljenim poremećajima na tržištu;
- Smanjiti stopu PDV-a na utrošenu električnu energiju potrošačima iz sektora privrede kako bi se smanjili ulazni inputi u strukturi cijena roba i usluga;

- Smanjiti stopu PDV-a na energetske efikasne sisteme grijanja i izolaciju stambenih objekata, kako bi se podstakla ušteda energije¹;
- Smanjiti ili ukinuti naknadu za podsticanje proizvodnje električne energije iz obnovljivih izvora, koju plaćaju potrošači kako bi se smanjio cjenovni pritisak na potrošače;
- Zamrznuti cijenu električne energije u slučaju daljih ekstremnih poremećaja na tržištu²;
- Razmotri mogućnost smanjenja stope PDV-a na naftu i naftne derivate, u cilju smanjenja maloprodajnih cijena goriva;
- Ograničiti izvoz peleta i ogrijevnog drveta i ograničiti njihove cijene, a u slučaju pojave tržišnih viškova razmoriti njihov otkup od strane države za robne rezerve;
- Formirati robne rezerve sa ciljem obezbjeđenja sigurnosti snabdijevanja osnovnim životnim namirnicama i sprovođenja interventnih mjera države na tržištu.³

2. PREPORUKE U OBLASTI FISKALNE POLITIKE

Centralna banka Crne Gore pozdravlja mjere koje je u 2022. godini Vlada Crne Gore implementirala u cilju saniranja posljedica krize izazvane situacijom u Ukrajini, koja je dovela da rasta cijena hrane, nafte i ostalih energenata, građevinskog materijala i ostalih sirovina. Rješavanje dugogodišnjih problema i onih koji proističu iz pandemije, kao i posljedice najnovije krize izazvane situacijom u Ukrajini, zahtijevaće pretvaranje čvrstih i jasnih obaveza u budno fiskalno upravljanje. Stoga će fiskalna opreznost primjenom zdravih fiskalnih politika biti neophodna za jačanje makroekonomske održivosti zemlje i efikasnog pristupa finansijskim tržištima. Imajući u vidu navedeno, Centralna banka Crne Gore predlaže da se:

- Uradi sveobuhvatna analiza socijalnih davanja, korisnika i istraživanje siromaštva, kako bi se ocijenila targetiranost socijalnih davanja i uticaj socijalnih transfera na životni standard. Posebnu pažnju treba posvetiti analizi uticaja novih socijalnih davanja, a naročito univerzalnih socijalnih davanja u cilju pravilnog usmjeravanja socijalnih davanja i drugih mjera socijalne politike;
- Razmotri mogućnost ubrzanog dodatnog, vanrednog usklađivanja, a naročito najnižih penzija u cilju povećanja minimalne penzije, kako bi se status penzionera, kao jedne od ranjivijih kategorija društva, poboljšao, a ujedno i smanjio jaz između minimalne i prosječne penzije i zarada, imajući u vidu značajan rast zarada primjenom programa „Evropa sad“, kao i značajan rast inflacije;
- Što prije kreira i usvoji zakonska regulativa koja će obezbijediti dodatne prihode planirane Zakonom o Budžetu Crne Gore za 2022. godinu, čime bi se smanjilo odstupanje ostvarenih prihoda od planiranih za tekuću godinu, kao što su Zakon o poreskoj administraciji, Zakon o igrama na sreću, zakon kojim bi se uredilo oporezivanje nezakonito stečene imovine, kao i regulativu koja se odnosi na markiranje goriva;

¹ Mjeru preporučila Evropska komisija u okviru *REPowerEU* plana.

² Zakon o privremenim mjerama za ograničavanje cijena proizvoda od posebnog značaja za život i zdravlje ljudi se ne primjenjuje na proizvode za koje je formiranje cijena propisano posebnim zakonom.

³ Ministarstvo ekonomskog razvoja i turizma je, u cilju odgovora na aktuelni ekonomski trenutak, raspisalo javni poziv za nezavisnog konsultanta koji bi izradio sveobuhvatnu Studiju o opravdanosti ponovnog formiranja državnih robnih rezervi, ukinutih 2003. godine kada je na snagu stupio Zakon o interventnim nabavkama.

- Precizno utvrdi iznos obaveza Fonda za zdravstveno osiguranje Crne Gore i jasno definisati način za postepeno izmirivanje tih obaveza, uz odgovorno dalje planiranje budžetskih transfera prema Fondu za zdravstveno osiguranje Crne Gore, koji će biti blagovremeno izvršavani, a sve u cilju redovnog funkcionisanja sistema javnog zdravstva;
- Razmotri mogućnost snaženja ovlašćenja inpektora Uprave prihoda i carina u cilju smanjenja sive ekonomije;
- Razmotri donošenje izmjena Zakona o Budžetu Crne Gore za 2022. godinu (tzv. rebalans budžeta), koji će regulisati nedostatak prihoda usljed nedonošenja planirane zakonske regulative, kao i obezbjeđivanje dodatnih sredstava za potrebe zdravstvenog sistema, ali i izmirenja obaveza po osnovu zakonskih rješenja, za koje Zakon o Budžetu Crne Gore za 2022. godinu nije rezervisao sredstva;
- Blagovremeno obezbijedi fiskalne rezerve kroz domaću akumulaciju, a ako ne bude moguće kroz zaduživanje na međunarodnom tržištu ili aranžman sa MMF-om, s obzirom na to da će naredna godina donijeti brojne neizvjesnosti.

U cilju nastavka procesa konsolidacije budžeta i postizanja fiskalne stabilnosti, potrebno je da se:

- Sprovede fiskalna konsolidacija, sa dominantnim osvrtom na rashodnu stranu (neproduktivna potrošnja), u cilju uravnoteženja budžeta i smanjenja javnog duga (troškovi konsultantskih usluga, uz prethodnu analizu i ocjenu neophodnosti istih; troškovi usluga advokata, kroz korišćenje unutrašnjih resursa, pomoći iz drugih potrošačkih jedinica ili Zaštitnika imovinsko-pravnih interesa Crne Gore, i drugo);
- Izradi novi Plan sanacije deficita i smanjenja javnog duga, koji će sadržati plan fiskalne konsolidacije i mjere za smanjenje rashoda sa velikim učešćem u ukupnoj budžetskoj potrošnji, kao i naplatu poreskog duga i donošenje mjera za suzbijanje poreske evazije. Nivo planiranog deficita u 2022. godini, kao i nivo javnog duga, obavezuju Vladu Crne Gore da, u skladu sa Zakonom o Budžetu i fiskalnoj odgovornosti, predloži Plan sanacije;
- Ubrza osnivanje Fiskalnog savjeta kao nezavisnog tijela za fiskalni nadzor, koje će vršiti nadzor nad sprovođenjem fiskalne politike, ostvarivanjem definisanih fiskalnih ciljeva, ali koji će davati i jasne smjernice i preporuke koje će doprinijeti ostvarivanju definisanih ciljeva fiskalne politike;
- Unaprijedi sistem upravljanja javnim finansijama sa pouzdanim i transparentnim upravljanjem podacima, izvještavanjem, praćenjem i mehanizmima za sprovođenje. Snažnije i odgovornije upravljanje javnim finansijama uključuje jačanje upravljanja javnim ulaganjima i nastavak reforme javnih nabavki. Efikasnija javna potrošnja bi podstakla rast i stvorila fiskalni prostor za podršku oporavku od krize. Jačanje fiskalnih institucija (uključujući i osnivanje nezavisnog Fiskalnog savjeta) omogućilo bi da se održi kvalitetnija potrošnja i smanji dug na nivoe propisane fiskalnim pravilima, definisanim zakonom, što je preduslov za prevazilaženje budućih šokova;
- Ubrza izrada sveobuhvatne Strategije upravljanja dugom, radi definisanja plana za smanjenje nivoa javnog duga u srednjoročnom periodu. Kredibilne fiskalne strategije i strategije duga i njihova primjena su od kritičnog značaja za fiskalnu održivost. Razmotriti mogućnost restrukturiranja dijela javnog duga;

- Razmotri ponovno uvođenje poreskih olakšica/oslobađanja poreza na dobit u slučaju reinvestiraju dobiti na teritoriji Crne Gore, a naročito za investiranje u proizvodne djelatnosti i u nerazvijena područja;
- Kreira centralni registar zaposlenih u javnom sektoru (opšti i lokalni nivo države), uključujući i zaposlene u preduzećima u većinskom državnom vlasništvu kako bi se identifikovali viškovi i preklapanje odgovornosti i izvršio funkcionalni pregled koji bi bio od koristi za optimizaciju u budućnosti;
- Razmotri izmjena i dopuna Zakona o državnim službenicima i namještenicima koji bi omogućio depolitizaciju i profesionalizaciju javnog sektora. Efikasnost i kapaciteti javne uprave mogu se ojačati pridržavanjem prakse zapošljavanja i napredovanja zasnovane na rezultatima rada i uvođenjem mehanizama kontrole i odgovornosti za zaposlene;
- Planirani kapitalni budžet, predviđen godišnjim budžetom, implementira planskom dinamikom, kako bi se blagovremeno realizovali kapitalni projekti koji su od prioritetnog značaja za ekonomski razvoj. Istovremeno, potrebno je unaprijediti upravljanje kapitalnim investicijama⁴, kroz jačanje nadzora kapitalnih izdataka, naročito investicionih planova (*cost-benefit* analiza), a sve u cilju efikasnijeg korišćenja budžetskih sredstava. Prilikom planiranja kapitalnog budžeta, nastojati da odabir projekata bude zasnovan na ekonomskoj isplativosti, pored tehničke i administrativne opravdanosti;
- Javna potrošnja fokusira na oblasti koje donose najveću stopu društvenog i ekonomskog rasta. Veća ulaganja u obrazovanje i zdravstvo, uz reforme tržišta rada, poboljšala bi zaposlenost i materijalni položaj mladih i pomogla bi u stvaranju produktivnije radne snage;
- Kroz EU fondove predloži izrada ekspertske analize i kreira predlog modela izgradnje preostale dvije dionice auto-puta, a posebno razmotriti realne mogućnosti modela finansiranja koji neće značajnije uticati na povećanje javnog duga;
- Obezbijedi podrška državnih institucija sa centralnog nivoa jedinicama lokalne samouprave u pripremi i realizaciji programa javno-privatnog partnerstva manjeg obima i vrijednosti;
- Kreira centralni registar državne pomoći privrednim društvima u većinskom državnom vlasništvu, koji bi omogućio veću transparentnost i odgovornost odnosno obaveznost unosa odobrene pomoći, pružajući podatke za prijeko potrebno praćenje i evaluaciju efikasnosti državne pomoći;
- Nastavi sa praćenjem socio-ekonomske situacije ranjivih grupa kako bi se planirale i sprovele prilagođene i efikasne intervencije u cilju njihove zaštite, jer je evidentno da će se kriza prenijeti i u narednu godinu;

Imajući u vidu sve navedene, eksterne i interne rizike, u fiskalnoj sferi, trebalo bi razmotriti jačanje fiskalne stabilnosti ulaskom Crne Gore u aranžman sa Međunarodnim monetarnim fondom (MMF).⁵

---

⁴ U cilju efikasnog upravljanja kapitalnim budžetom, implementirati preporuke MMF-a date u dokumentu Procjena upravljanja javnim investicijama (PIMA).

⁵ Preporuke date u segmentu fiskalne politike su pošle od aktuelne situacije u kojoj Crna Gora nema aranžman sa MMF-om, te stoga treba imati u vidu da bi u slučaju ulaska u aranžman sa MMF-om, neke od ovih preporuka mogle biti kontradiktorne sa očekivanim uslovima koji bi bili postavljeni aranžmanom.

3. PREPORUKE U OBLASTI REALNOG SEKTORA

Nakon najdublje recesije u posljednjih nekoliko decenija, Crna Gora je u 2021. godini uspjela djelimično da obnovi makroekonomsku stabilnost, ali nova kriza, kao posljedica situacije u Ukrajini, stvorila je novi izazov da se stabilnost održi, a rast očuva. U tom pravcu potrebno je usmjeriti investicionu politiku na istraživanje i inovacije, obnovljive izvore energije i infrastrukturu, vodeći računa o regionalnim razlikama, odnosno potrebama. Takođe, potrebno je obezbijediti podršku jačanju konkurentnosti malih i srednjih preduzeća ulaganjima u digitalnu i zelenu tranziciju, posebno u prioritetnim sektorima (poljoprivreda, turizam, energetika i prerađivački sektor), u cilju povećanja proizvodnje, zatim povećanja izvoza odnosno supstitucije uvoza i očuvanja postojećih, odnosno stvaranja novih radnih mjesta.

3.1. Poljoprivreda

Za unapređenje ovog sektora predlažu se sljedeće mjere:

- Obezbijediti bolju i adekvatniju podršku/pomoć poljoprivrednicima u pripremi potrebne dokumentacije prilikom prijave za dostupna bespovratna sredstva iz IPARD II i budućeg IPARD III programa, uz izbjegavanje konflikta interesa kako uključeni u proces pripreme dokumentacije ne bi bili uključeni u proces odobravanja sredstava. Istovremeno, pojačati kontrolu procesa dodjele i upotrebe sredstava iz međunarodnih programa;
- Obezbijediti efikasnu pomoć za pripremu projektne i kreditne dokumentacije za projekte sa kojima se aplicira za kreditnu podršku kod banaka i Investiciono-razvojnog fonda Crne Gore (trenutni model preko Zavoda za zapošljavanje Crne Gore se nije pokazao efikasnim), jer su ove procedure trenutno komplikovane za ovu vrstu klijenata;
- Promovisati udruživanje malih poljoprivrednih proizvođača u proizvođačke organizacije i za tu svrhu obezbijediti logističko-distributivnu infrastrukturu (primjerene rashladne komore i sl.) sa ciljem otklanjanja nedostataka skladišnih kapaciteta za manje proizvođače, poboljšanja njihove pozicije u lancima snabdijevanja i povećanja konkurentnosti prilikom zajedničkog nastupa na tržištu. Takođe, promovisati formiranje vertikalnih i horizontalnih klastera;
- Razmotriti mogućnost osnivanja privrednog društva u (većinskom) državnom vlasništvu koje bi se bavilo povezivanjem poljoprivrednih proizvođača sa domaćim kupcima iz sektora turizma i ugostiteljstva (kao i drugim), odnosno obezbjeđivalo siguran otkup i plasman poljoprivrednih proizvoda (trgovinskim i ugostiteljskim preduzećima) i nedostajuće skladišne kapacitete;
- Podsticati razvoj centara za preradu i distribuciju poljoprivrednih proizvoda;
- Obezbijediti veći nivo subvencija za primjenu novih tehnologija kako bi se povećala konkurentnost crnogorskih poljoprivrednika, imajući u vidu da je poljoprivreda jedini izvozni sektor kojem je, prema pravilima Svjetske trgovinske organizacije, dozvoljeno subvencionisanje;
- Razmotriti uvođenje poreskih olakšica na repromaterijal u poljoprivrednoj proizvodnji u kriznim situacijama visokog rasta cijena ovih proizvoda na međunarodnom tržištu;

- Regionalno organizovati osposobljavanje stanovništva u pravcu implementacije pametne specijalizacije u poljoprivrednom sektoru. Iskoristiti radionice za edukaciju poljoprivrednih proizvođača za pravilnu upotrebu pesticida, u cilju dobijanja ekološki bezbjednog proizvoda. Podsticati veći obim proizvodnje organskih proizvoda, proizvoda sa oznakom porijekla, geografskom oznakom;
- Subvencionisati osiguranje imovine/zasada i nabavku opreme za zaštitu od nepogoda poljoprivrednim proizvođačima;
- Razmotriti razvoj sistema doniranja hrane po uzoru na zemlje EU, imajući u vidu velike količine hrane koja se uništava usljed neblagovremene kontrole rokova trajanja poljoprivrednih proizvoda, s jedne strane i veliki procenat stanovništva koji je u riziku od siromaštva, sa druge. Sistem bi trebalo da ima uspostavljen mehanizam posrednika u lancu doniranja hrane, definisane sanitarne kriterijume koje donirana hrana treba da ispuni, poreske olakšice za doniranu hranu i sl.;
- Subvencionisati programe upotrebe otpada od hrane i drugog biootpada u proizvodnji obnovljivih izvora kao što su đubriva, biogoriva ili bioenergija;
- Podsticati programe održivog upravljanja vodama (upravljanje kišnicom, prečišćavanje otpadnih voda za ponovnu upotrebu i sl.) čime bi se redukovali troškovi za mala poljoprivredna gazdinstva;
- Razmotriti uvođenje programa trajnog monitoringa stanja poljoprivrednog zemljišta koji će omogućiti dobijanje realne slike stanja parametara kao osnove za sistemsko i plansko upravljanje ovim resursom;
- Razmotriti model davanja u zakup po povoljnom cijenom obradivih površina u državnom vlasništvu za kvalitetne biznis projekte poljoprivrednicima ili porodicama za sopstvene potrebe;
- Poboľjšati infrastrukturu ka nedostupnim ili manje dostupnim obradivim površinama, što bi doprinijelo i većoj regionalnoj razvijenosti i smanjenju unutrašnjih migracija.

3.2. Turizam

Ključne mjere treba da budu usmjerene na sprovođenje strukturnih reformi koje će promovisati održivi i klimatski prihvatljiv turizam, pa se predlaže sljedeće:

- Raditi na daljem unapređenju putne infrastrukture;
- Uraditi analizu razvoja i predložiti model proširenja plažnih kapaciteta, naročito u mjestima velike turističke posjećenosti;
- Kompletirati i realizovati projekte upravljanja otpadnim vodama na teritoriji cijele Crne Gore;
- Povećati mjere finansijske podrške razvoju posebno dizajniranih turističkih proizvoda sa ciljem razvoja Crne Gore kao cjelogodišnje turističke destinacije (iskoristiti potencijale za razvoj kulturnog, vjerskog, sportskog i drugih specijalnih vidova turizma);
- Podsticati saradnju zdravstvenog i turističkog sektora sa ciljem unapređenja infrastrukture zdravstvenih ustanova i razvoja zdravstvenog turizma. Raditi na uvođenju inovativnih modela poslovanja i usluga u oblasti zdravstvenog turizma u skladu sa Strategijom pametne specijalizacije Crne Gore 2019–2024;

- Promovisati ponude proizvoda koje stavljaju u prvi plan zdrave stilove života koristeći potencijal za razvoj wellness i SPA turizma, avanturističkog turizma, kamp turizma, turizma u zaštićenim područjima i sl.;
- Jačati saradnju sa domaćim organizacijama iz oblasti zaštite životne sredine u cilju otkrivanja i rješavanja problema devastacije zelenih zona i nacionalnih parkova. U tom pravcu podsticati zelene i greenfield investicije, kao i pristup međunarodnim fondovima, poput Globalnog fonda za životnu sredinu (GEF) i Zelenog klimatskog fonda (GCF);
- Ubrzati proces izrade informacionog sistema koji bi omogućio sveobuhvatno elektronsko praćenje turističkog prometa u realnom vremenu;
- Razvijati sektore povezane sa turizmom kako bi se smanjila uvozna zavisnost (prehrambenu industriju, poljoprivredu, sektor biznis usluga, građevinarstvo, transportnu infrastrukturu) i identifikovati potencijalne sinergije u cilju efikasnijeg iskorišćavanja sredstava.

3.3. Energetika

Za očekivati je da će globalna energetska kriza u Evropi svoj vrhunac dostići krajem godine. Ona će voditi daljem rastu cijena energenata i ograničenoj ponudi. Stoga prioritet ekonomske politike treba da bude sigurnost snabdijevanja i obezbeđenja dovoljnih količina energenata za domaće tržište. Imajući u vidu navedeno, u oblasti energetike predlažu se sljedeće mjere:

- Formirati međuresorno radno tijelo sa ciljem iznalaženja rješenja i/ili novih regulatornih pravila kojim bi se obezbijedila održivost poslovanja CEDIS-a i CGES-a;
- Preispitati regulatorni okvir i otkloniti ograničenja u pravcu efikasnijeg sprovođenja energetske tranzicije;
- Pažljivo balansirati odnos udjela proizvodnje električne energije iz obnovljivih i neobnovljivih izvora, a koju aktuelizuje tekuća energetska kriza, na način da se ne ugrozi realizacija ciljeva iz Nacionalne strategije održivog razvoja do 2030. godine;
- Obezbijediti tehničke i regulatorne uslove za nesmetani rad TE Pljevlja, a naročito imajući u vidu da energetska kriza utiče da se i neke zemlje EU okreću proizvodnji električne energije na bazi uglja i pored negativnih klimatskih efekata;
- Promovisati energetska efikasnost i racionalizovati potrošnju energije, odnosno primijeniti mjere energetske efikasnosti na svim nivoima potrošnje (domaćinstva, privredna društva, ulična rasvjeta, poslovni prostori, itd);
- Intenzivirati aktivnosti na smanjivanju gubitaka u prenosu i distribuciji električne energije, odnosno povećavanje energetske efikasnosti u potrošnji finalne energije, u cilju smanjenja visokog energetskeg intenziteta, kroz: i) nastavak modernizacije i revitalizacije postojeće i izgradnju nove električne infrastrukture za proizvodnju, prenos i distribuciju energije na principima međunarodnih tehničkih standarda; ii) potpuno implementiranje u nacionalnu regulativu standarda energetske efikasnosti za stambene objekte i korišćenje obnovljivih izvora energije; iii) ubrzano uklanjanje postojećih barijera i unapređenje organizacione strukture energetskeg sektora; iv) pravno regulisanje obaveze uvođenja energetskeg menadžmenta u javnom sektoru (na

državnom i lokalnom nivou), kao i kod velikih potrošača energije; v) unapređenje modela finansiranja za podršku investicijama u energetska efikasnost;

- Unaprijediti interkonekciju sa susjednim elektroenergetskim sistemima, kako bi se riješio problem manjka prekograničnih prenosnih kapaciteta, što predstavlja jednu od prepreka za trgovanje viškovima električne energije za trenutne potrebe Crne Gore i za veće korištenje mogućnosti raspoloživih u okviru Ekonomskog i investicionog plana za Zapadni Balkan Evropske unije za modernizaciju postojećih i izgradnju novih prenosnih kapaciteta;
- Stvarati uslove za puno uključivanje veleprodajnog tržišta električne energije u Crnoj Gori u jedinstveno tržište EU, pored ostalog i putem unapređenja sposobnosti Berze električne energije (BELEN) za upravljanje berzom i povezivanje sa susjednim tržištima električne energije;
- Razmotriti mogućnost da se izdavanje novih građevinskih dozvola, naročito u primorskim opštinama veže za ugradnju solarnih panela na novim zgradama;
- Razmotriti mogućnosti za povezivanje Crne Gore sa međunarodnim koridorima prirodnog gasa, odnosno sa gasovodnim sistemom regije preko Jonsko-jadranskog gasovoda stvaranjem pravnih i institucionalnih uslova za realizaciju ovog prioriteta, kao i pronalaženjem adekvatnog modela finansiranja izgradnje gasovoda, da bi se obezbijedio pristup prirodnom gasu.

4. PREPORUKE U OBLASTI ZELENE EKONOMIJE

Iako samo neznatno doprinosi globalnom zagrijavanju i nema značajan uticaj na klimatske promjene, Crna Gora spada u zemlje ugrožene klimatskim promjenama i naročito je izložena rizicima koje nose toplotni talasi, suše, šumski požari, poplave i dr. Rezultati klimatskih projekcija ukazuju na dalji porast temperature vazduha i smanjenje prosječne godišnje količine padavina. Klimatske promjene, kroz negativan uticaj na grane privrede koje imaju značajno učešće u formiranju crnogorskog BDP-a (turizam, poljoprivreda, energetika i dr.), utiču na ekonomski rast, zaposlenost, inflaciju, javni dug, ugrožavaju makroekonomsku i fiskalnu stabilnost. Stoga je veoma važno sve napore usmjeriti ka mjerama adaptacije na klimatske promjene.

Cilj postavljen revidiranim namjeravanim nacionalno utvrđenim doprinosom Crne Gore smanjenju emisija gasova sa efektom staklene bašte je najmanje 35% u periodu do 2030. godine u odnosu na nivo emisija u 1990. godini. Ovaj cilj je moguće ostvariti uz ispunjenje mjera koje su utvrđene u ključnim nacionalnim strategijama, planovima i ostalim dokumentima iz ove oblasti.

U cilju jačanja ovih aktivnosti, predlaže se sljedeće:

- Sprovesti tzv. „zelenu poresku reformu“ odnosno dosljedno primjenjivati princip „zagađivač plaća“, dodatno oporezovati zagađivače (tzv. ugljeni porezi), postepeno ukidati subvencije usmjerene ka djelatnostima koje negativno utiču na prirodno okruženje, predvidjeti poreske olakšice i različite vrste subvencija za upotrebu zelenih tehnologija, subvencije za inovacije u ovoj oblasti, kao i za inovacije koje doprinose manjoj potrošnji materijala i energije u proizvodnim procesima, stimulisati korišćenje električnih automobila kroz povoljniji poreski tretman i povoljniju registraciju;

- Obezbijediti određeni iznosa sredstava - fiskalne rezerve za zaštitu od budućih prirodnih katastrofa, koje će biti sve češće;
- Potrebno je formirati registar zagađivača koji treba da sadrži podatke o izvorima, vrsti, količini, načinu i mjestu ispuštanja, kao i odlaganja štetnih materija u životnu sredinu;
- Potrebno je započeti hitnu sanaciju nekih najugroženijih lokacija u cilju njihove rekultivacije;
- Potrebno je donijeti novu Strategiju razvoja poljoprivrede i ruralnih područja, kojom će se definisati mjere za smanjenje emisija gasova sa efektom staklene bašte iz tog sektora;
- Potrebno je specijalizovati se ka uzgajanju sorti koje su otpornije na nepovoljne klimatske ulove, prije svega sušu;
- Potrebno je donijeti novu Strategiju razvoja šumarstva, kojom će se, između ostalog, definisati borba protiv šumskih požara. Iako je Nacionalnom šumarskom strategijom (Strategija sa planom razvoja šuma i šumarstva 2014–2023) kao vizija u oblasti zaštite šuma od požara postavljeno da do 2023. godine država bude osposobljena za borbu protiv šumskih požara, sa ciljem da se smanji opseg opožarenih površina i uništene biomase za 70%, to nije obezbijeđeno. Potrebno je poboljšati sistem za sprječavanje i gašenje šumskih požara⁶ i gdje je moguće napraviti i održavati protivpožarne puteve i pruge. Zbog specifičnosti terena Crne Gore, najefikasnija je zaštita iz vazduha, kojom Crna Gora ne raspolaže;
- Izgraditi mrežu punjača za korišćenje električnih automobila;
- Stimulisati razvoj javnog gradskog saobraćaja u cilju smanjenja korišćenja individualnih vozila. Postepeno treba uvoditi autobuse na vodonik i električnu energiju, kao i električne autobuse za javni prevoz turista;
- Treba uvoditi energetske efikasniju javnu rasvjetu;
- Potrebno je postići nacionalni konsenzus o gradnji novih hidrocentrala, imajući u vidu njihov veliki energetske potencijal s jedne strane, i ugrožavanje biodiverziteta s druge strane. Takođe, u uslovima izraženih klimatskih promjena, odluci o eventualnoj gradnji novih hidrokapaciteta mora da prethodi procjena budućih vodenih tokova. Veće suše i manje padavina dovode do smanjenja akumulacija jezera i rijeka posebno u ljetnjim mjesecima kada su akumulacije raspoložive na najviše 40% svojih kapaciteta, te postoji ozbiljan rizik da se zbog niskog vodostaja, ne koriste za proizvodnju energije;
- Treba obustaviti/ograničiti gradnju malih hidrocentrala, jer one ozbiljno narušavaju prirodni ambijent, ugrožavaju tradicionalni način života, ugrožavaju pojedine biljne i životinjske vrste, a imaju zanemarljiv doprinos ukupnoj proizvodnji električne energije. Prednost dati izgradnji vjetro i solarnih elektrana.

---

⁶ Veće suše i manje padavina u prethodnom periodu dovele su do požara u kojima je izgorjela velika površina šuma. U 2021. godini u požarima su izgorjele šume koje su imale oko 2.000.000 m³ drvene mase.

5. PREPORUKE U OBLASTI STATISTIKE

Statistika je vrlo značajna, jer od tačnih i pravovremenih statističkih podataka u velikoj mjeri zavisi i kvalitet formuliranih mjera ekonomske politike. Stoga je od velikog značaja da se nastavi sa daljim razvojem statističkog sistema u Crnoj Gori. U tom smislu, a u cilju postizanja potpune harmonizacije zvanične statistike sa pravnom tekovinom EU, predlaže se sljedeće:

- Intenzivirati aktivnosti na uvođenju ESA2010 metodologije u sistem statistike državnih finansija u skladu sa planiranim izmjenama Zakona o statistici i sistemu zvanične statistike i pratećim izmjenama Memoranduma o saradnji institucija proizvođača zvaničnih statistika u ovoj oblasti.
- Unaprijediti statistiku tržišta rada obezbjeđivanjem uporedivih podataka. Česte promjene metodologije i neuporedivost podataka smanjuju povjerenje u kvalitet podataka nacionalne statistike. Ukoliko dođe do promjene metodologije potrebno je obezbijediti reviziju ranijih podataka najmanje za deset godina. Dodatno, potrebno je jačati superviziju sprovedenih terenskih istraživanja.
- Formirati bazu/registar prometovanih nekretnina u Crnoj Gori, po uzoru na sve zemlje regiona i EU, kako bi se unaprijedila statistika cijena nekretnina.

6. PREPORUKE U OSTALIM OBLASTIMA OD ZNAČAJA ZA OSTVARENJE EKONOMSKE POLITIKE

Pored unaprijed izdvojenih oblasti koje su krucijalne za stabilan, održiv i ubrzan razvoj crnogorske ekonomije, u istom cilju potrebno je izvršiti i druga važna unapređenja, među kojima izdvajamo:

- Inicirati aktivnosti u okviru nadležnih ministarstava na jačanju širokog pravnog, sudskog i regulatornog okvira kako bi se ubrzalo rješavanje nenaplativih potraživanja, van okvira nadležnosti Centralne banke;
- Ubrzati ispunjenje zahtjeva iz pregovaračkog procesa kako bi se ubrzala EU integracija Crne Gore;
- Potrebno je donijeti strategiju reindustrijalizacije u kojoj bi se realno sagledale industrijske grane koje bi se prioritarno razvijale (poput prehrambene i prerađivačke industrije), kao i modaliteti podrške njihovom razvoju (strane direktne investicije, povezivanje privrednih subjekata iz ove oblasti sa naučno-istraživačkim ustanovama i kroz formiranje regionalnih i domaćih klastera, itd.). Diverzifikacija proizvodne strukture oslonjena na digitalnu transformaciju je imperativ dugoročnog razvoja crnogorske ekonomije;
- Sprovesti efikasniju pripremu i rigidan nadzor nad realizacijom projekata za korišćenje sredstava i grantova EU, kao i iz drugih izvora, naročito kada su u pitanju infrastrukturni projekti, imajući u vidu ograničene mogućnosti finansiranja iz domaćih izvora;
- Ponovo razmotriti mogućnost vraćanja radne nedjelje, trajno ili tokom turističke sezone, čime bi se mogla povećati zaposlenost i proširiti poreska osnovica, a indirektno

uticati i na izvoz. Istovremeno je potrebno osnažiti kontrolu poštovanja zakonskih prava zaposlenih;

- Razmotriti mogućnost kreiranja nacionalnog komiteta za strukturne reforme, imajući u vidu višedecenijske i brojne strukturne neravnoteže koje postoje u crnogorskoj ekonomiji;
- Uključiti predstavnike privatnog sektora u pripremu Analize efekata propisa (*Regulatory Impact Assessment*), kako bi se dobile što objektivnije analize i ocjene uticaja na poboljšanje poslovnog ambijenta;
- Unaprijediti Centralni registar privrednih subjekata (CRPS), brisanjem svih neaktivnih privrednih subjekata, kako bi se dobila realna slika o stanju nelikvidnosti, uz istovremeno obezbjeđenje evidencije o brisanim neaktivnim preduzećima. Povećati efikasnost rada CRPS-a u dijelu administrativnih procedura, u cilju poštovanja rokova prilikom obrade zahtjeva i provjere sektora poslovanja u skladu sa međunarodnim standardima klasifikacije;
- Pooštriti kaznenu politiku za privredna društva – povratnike u kaznenim djelima (naročito za ona u neformalnoj ekonomiji);
- Institucionalizovati status pomoraca kroz kreiranje registra pomoraca i razmotriti pitanje Kolektivnog ugovora kod ove kategorije zaposlenih;
- Podsticati rad na daljinu/od kuće kada god procesi rada to dozvoljavaju u cilju ostvarivanja energetske i drugih ušteda materijalnih troškova u skladu sa međunarodnom praksom;
- Usvojiti Uredbu o osiguranju izvoznih kredita od netržišnih rizika u cilju podsticanja konkurentnosti izvozno orjentisanih privrednih subjekata Crne Gore. Uredbom bi se regulisalo obavljanje poslova osiguranja potraživanja i izvoznih kredita nastalih izvozom robe i/ili usluga crnogorskog porijekla od netržišnih rizika (npr. pandemija COVID-19);
- U cilju privlačenja i stimulisanja IT eksperata i razvoja ICT industrije kreirati jedinstvenu ponudu za IT “nomade”. Ponuda bi sadržala subvenciju i/ili poresku olakšicu, jednostavnu jedogodišnju prijavu boravka, subvencionisani internet paket i subvencionisanu cijenu smjestaja;
- Polazeći od strateškog značaja AD Port of Adria (Luka Bar), država treba da preuzme ovu kompaniju, odnosno ponovo je vrati u svoje vlasništvo otkupom 60% udjela od postojećeg vlasnika ukoliko je zainteresovan da izađe iz vlasničke strukture;
- Obezbijediti adekvatne insitucionalne, organizacione i kadrovske kapacitete za pripremu projekata (uključujući i unapređenje procedura) čija realizacija je predviđena Investicionim okvirom EU za Zapadni Balkan i grantovima predviđenim za projekte u oblasti saobraćaja koji bi trebalo da doprinesu realizaciji ciljeva iz Agende povezanosti (modernizacija zajedničkih graničnih željezničkih stanica, postavljanje signalizacije i telekomunikacione opreme na više od 100 km pruge, izgradnja i modernizacija preko 30 km auto-puta), kao i unapređenju bezbjednosti na putevima sa velikim brojem saobraćajnih nezgoda, te koristiti i druga raspoloživa sredstva iz pretpristupnih fondova EU namijenjena oblasti saobraćaja;
- U što kraćem roku otkloniti uska grla za korišćenje autoputa, uvođenjem dodatnih naplatnih rampi u periodima većeg intenziteta saobraćaja ili implementacijom naplate putarine sistemom vinjete.